

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

III/2011

UČITAVANJE EMPATIČKOG IMPULSA

Suzanne Keen, *Empathy and the Novel*, Oxford: Oxford University Press, 2010

Polazeći od opšteprihvaćenog uvjerenja da emocije saosjećanja i uosjećanja (empatije) prilikom čitanja književnih djela, posebno romana, doprinose razvijanju altruističkih osobina među čitaocima, teoretičarka Suzan Kin (Suzanne Keen) u svojoj originalnoj studiji o mjestu empatije u čitanju, pažljivo razvija strategiju procjene uloge navedenih emocija ne samo u individualnom iščitavanju nego i kroz mogućnost da se te emocije aktiviraju u svrhu društvenog djelovanja. U osvrtu na različite uloge i percepciju pojma empatije, i prateći društveno-istorijsku razvojnu putanju čitalačke i autorske empatije, kao i empatije koja ima uticaj na tržištu knjiga, teoretičarka sistematično obrađuje vezu između književnog djela i psihološkog termina uosjećanja, formirajući nemali broj dosad neizgrađenih hipoteza na interdisciplinarnoj razmjeri nauke o književnosti, neuronauke i psihologije. *Empatija i roman* je, stoga, studija kojom autorka nastoji da dotakne i povremeno ospori mehanizme po kojima djeluju mnogi književni kritičari, socijalni i razvojni psiholozi i ostali zagovornici društvenih nauka u svojim nekritičkim uvjerenjima da emocija saživljavanja posmatrača sa psihičkim stanjem druge osobe ili književnim djelom, odnosno emocija empatije, motiviše altruističku akciju, koja neosporno dovodi do smanjenja agresivnosti, povećane saradnje u konfliktnim situacijama i aktivnosti koje se provode u ime pojedinaca s posebnim potrebama i članova stigmatizovanih grupa.

Na samom početku knjige, Suzan Kin podsjeća da se roman u širim čitalačkim krugovima oduvijek doživljavao kao pro-

stor unutar koga se prepliću uloge izmišljenih likova i emotivne reakcije čitalaca. Kao sredstvo pobuđivanja saosjećanja i razvijanja kvaliteta humanosti, ali i kao stimulans ljudske mašte i, kasnije, kao sredstvo boljeg razumijevanja drugosti i odbacivanja predrasuda, roman još uvijek predstavlja povlašćenu književnu formu unutar nedovoljno ispitane veze između empatije i altruizma. Osvrćući se na mišljenja nekoliko teoretičara koji zagovaraju plodotvorni međuodnos čitalačkih aktivnosti i empatije prema *drugima* kao likovima u stvarnom svijetu, postavljajući tako empatiju na visoko mjesto ljudskih vrijednosti, Suzan Kin ne osporava značaj čitanja za poboljšanje međuljudskih odnosa, ali s razlogom preispituje opravdanost i dorječenost postojećih reprezentativnih mišljenja o trijadi romana, empatije i altruizma.

S namjerom da ponudi što potpuniji prikaz ranijih i savremenih tumačenja, autorka u prvom poglavlju nastoji ne samo da predstavi relevantne definicije ključnih termina, nego i da detaljno obradi današnje popularno shvatanje empatije. Oslanjajući se prvenstveno na najnovije psihološke izvore koji obrađuju pojmove empatije i altruizma, Kin polazi od najbazičnijih pitanja o empatiji kao pojmu i karakternoj osobini, i njenom uticaju na društveno angažovano ponašanje u stvarnom svijetu, sažimajući najnovija psihološka i neuronaučna istraživanja i njihove odgovore na pitanje da li empatija uključuje emociju, kogniciju, ili oboje.

Informišući čitaoca da se u engleskom jeziku pojam empatije javlja početkom dvadesetog vijeka, autorka podsjeća na razliku između uosjećanja i saosjećanja, gdje

saosjećanje predstavlja složeniju emociju, a uosjećanje, izraženo kroz mimiku i sinhronizaciju izraza lica, vuče korijene još od najranijeg djetinjstva, prenoseći se kasnije na sve međuljudske odnose, a onda i na reakcije na usmenu i pisanu naraciju. Odatle seže prepoznatljiv entuzijazam prema proznim književnim djelima sa dopadljivim pričama, a te priče nerijetko imaju potencijal da manipulišu osjećanjima kroz prizivanje urođene ljudske sposobnosti emotivnog reagovanja na emocije drugih ljudi. Nedostatak reakcije na emocije drugih veže se za nedostatak empatije, odnosno prisustvo nehumanosti, koje može da ukazuje na aleksitimiju, ili poremećaj kod koga pojedinci ne prepoznaju ni svoja ni tuđa osjećanja. Kin u prvom poglavlju takođe otvara debatu koja se tiče odnosa empatije i roda, iznoseći ustaljenu pretpostavku da žene u prosjeku više empatišu od muškaraca zbog njihove prirodne želje da brinu o drugima. Ovoj tezi ne ide u prilog slučaj s primatima, kod kojih se ne primijeti razlika jer nisu učeni rodnim ulogama.

Na osnovu pretpostavke da se empatija može naučiti ili razviti, Kin pretpostavlja da čitanje književnih djela može da doprinese intenziviranju empatičnih osjećanja. Autorka se ovdje ilustrativno osvrće na narativnu medicinu kao relativno novo interdisciplinarno područje, u okviru kog se studenti medicine uče narativnim vještinama kroz detaljno iščitavanje književnih i kliničkih tekstova, nakon čega i sami pišu o pacijentima, jednostavnim i pristupačnim jezikom, i sastavljaju tekstove autobiografskog sadržaja u cilju razotkrivanja vlastitog sopstva.

Iako je empatija jednako važna za narativnu medicinu, kao i za mnoge druge akademske discipline, poput istorije umjetnosti, obrazovanja, filozofije i istorije uopšte, ona se najviše izučava u oblastima razvojne i socijalne psihologije. Suzan Kin ovdje naglašava da konverzacija između književnosti i psihologije donosi koristi obema disciplinama, posebno kad se radi o

novijim trendovima u književnim studijama, poput feminističkih teorija, teorija posebnih potreba, kognitivnih pristupa književnosti i ekokritike. U istom poglavlju, autorka se osvrće na psiho-fiziološke načine mjerenja empatije pojedinca prema bliskim i manje bliskim drugima u slučajevima njihovog izlaganja stvarnoj ili izmišljenoj boli, dodajući da se u tzv. problemu subjektivnog iskustva drugog (Problem of Other's Subjective Experience) nalazi srž imaginativne reprezentacije psihe drugih u djelima romanopisaca. Navodeći pet faza empatije po Hofmanu (Martin Hoffman), koji vjeruje da je empatija zasnovana na krivici ključni motiv pozitivnog društvenog angažmana, Suzan Kin se pita da li čitanje romana može da učestvuje u socijalizaciji i internalizaciji, koje su potrebne da transformišu empatičku krivicu u prosocijalnu akciju. Takođe se uočava da problemi u vezi sa realizacijom empatije mogu da se odnose na probleme empatičkog sagorijevanja ('burnout') i empatičke pristrasnosti, gdje se osjećanje empatije ograničava samo na one koji su nam slični, što objašnjava pojavu predrasuda i etnocentrizma. Problem stvara i tzv. 'masovna empatija', odnosno ona koja je pobuđena pristrasnim sadržajem i učestalosti obraćanja masovnih medija.

Književno orijentisani psiholozi i filozofi, poput Hofmana i Marte Nusbaum (Martha Nussbaum), tvrde da čitanje romana kultiviše čitalačku empatiju. Kao adekvatno štivo za čitanje, Nusbaum predlaže klasike, od kojih Hofman posebno naglašava romane *Čiča Tomina koliba* i *Doživljaji Haklberi Fina*. Oni tvrde da iščitavanje ovih romana, popraćeno empatijom i brigom za druge, osigurava romanu centralno mjesto u 'zdravom' društvu. Ipak, postavlja se pitanje da li je moguće uzeti svjedočanstva fiktivnih likova romana kao dokaz o efikasnosti empatije u stvarnom svijetu. Nusbaum i Lin Hant (Lynn Hunt) naglašavaju potencijal moralnog oporavka pojedinaca kroz čitalačka iskustva, tvrdeći

da proces identifikacije sa fiktivnim likovima dovodi do revidiranog pogleda na druga, stvarna ljudska bića. Ovdje se takođe otvara tema tzv. negativne empatije, jer ako priče imaju sposobnost da upute na dobro, one isto tako mogu da posjeduju i neke mračne, negativno usmjerene moći, poput priča o superiornosti jedne rase nad drugom.

Obrada emotivnog i racionalnog kao odvojenih i dihotomnih elemenata ljudskog iskustva preispituje se sve učestalije u posljednjih nekoliko decenija, tako da su neuronaučnici već skovali novi termin, *cogmotions*, kako bi naglasili fuziju kognicije i emocije kao nerazdvojenih komponenata u svojim istraživanjima, pošto ljudska empatija nesumnjivo uključuje i osjećaje i mišljenje. Kin se takođe opredjeljuje za višedimenzionalno afektivno-kognitivno razumijevanje empatije, kao što to čine Strejner (Janet Strayer) i Ajsenberg (Nancy Eisenberg), zaključujući da empatija kao proces uključuje i afekat i kogniciju, jer tekstovi u isto vrijeme pozivaju čitaoce da osjećaju i stimulišu čitalačku misao.

Prvo poglavlje završava se s tri ilustrativna teksta (e-mail, pismo pisano rukom i odlomak iz romana) i nastojanjem da se pokaže kako fiktivnost teksta, bar za omanju grupu čitalaca, otvara mogućnost emotivne reakcije, čiji potencijal za društvenu akciju je dotaknut ili obrazložen u narednim dijelovima knjige.

„Književna karijera empatije“ naslov je narednog poglavlja, koje prati reputaciju empatije i emotivnih reakcija na književnost kroz posljednja tri vijeka, a može da posluži kao antologija kontroverzne književne karijere empatije jer autorka svoja i tuđa razmišljanja ilustruje citatima iz originalnih izvora. Polazeći od ideja Dejvida Hjuma i Adama Smita, filozofa iz osamnaestog vijeka u čijim radovima se pojavljuju komponente saosjećanja gotovo identične komponentama onog što psiholozi danas nazivaju empatijom, Suzan Kin kreće se hronološkim redom kroz književne perio-

de sve do dvadesetog vijeka, prikazujući kratak pregled sastavljen od saosjećajnosti osamnaestog vijeka i književnosti senzibiliteta, romantičarske i viktorijanske preokupacije osjećanjima i društvenim problemima, moderne defamilijarizacije i otuđenja, te povećanja broja čitalaca koji pripadaju srednje obrazovanom sloju društva dvadesetog vijeka. Svaki od književnih perioda sadrži glasove koji promovisu i opovrgavaju vrijednost emotivne reakcije na književna djela. Ovo poglavlje takođe upućuje na sumnje i osude kada je u pitanju empatija, ali i na neke od trajnih zalaganja za njenu društvenu vrijednost.

Za razliku od preovlađujućeg negativnog mišljenja iz 18. vijeka, po kome je roman u Engleskoj shvatan kao neozbiljno štivo koje dolazi iz Francuske da iskvari mlade ljudi, i kontrolisanog sadržaja romana 19. vijeka, prvi uzbudljiv modernistički roman, po mišljenju Suzan Kin, pojavljuje se s Džojksom. Reputacija romana narasta sredinom dvadesetog vijeka, a nakon toga roman se ustoličuje kao povlašćena forma, uživajući u najprivilegovanijem položaju u posljednjih trista godina. Taj položaj odražava se i na empatiju, koja se smatra poželjnom osobinom nečijeg karaktera, posebno nakon kulturnog statusa Golemanovog koncepta emotivne inteligencije. S druge strane, virtuelna stvarnost i pornografija čine empatiju podložnu konzumerskom iskorišćavanju.

Porodično stablo empatije obuhvata sažaljenje, saosjećajnost i blagonaklonost. Dok se u osamnaestom i devetnaestom vijeku poezija smatrala odgovarajućim sredstvom prenošenja emocija saosjećanja rafinisanim čitaocima, roman je uglavnom izazivao sumnje kod književnih profesionalaca, ali je u isto vrijeme uspješno pobuđivao intenzivne emotivne reakcije kod potlačenih klasa, odnosno žena, sluga i siromašnih, koji su te romane čitali, ali i pisali. Bez obzira na njen nerijetko izražen književnoumjetnički potencijal, popularna proza koju su pisale žene uzimala se kao

paradigma drugorazrednog teksta koji podstiče pitanja moralnih posljedica čitanja. Prema Suzan Kin, takva situacija na polju književnosti ustrajava sve do današnjeg dana. S druge strane, neki Viktorijanci naročito su cijenili roman kao popularnu narativnu formu, prikladnu za razvijanje osjećanja čitalaca i upoznavanje istih sa političkim i društvenim pitanjima.

U osvrtu na pjesnike romantizma i njihovu vjeru u moć saosjećanja koja se proteže od sebeljublja do altruističkih osjećanja prema čitavoj ljudskoj vrsti, Kin se poziva na Poupou i Hazlita, koji se rukovodi idejom da ljubav prema sebi zavisi od iskustva voljenja drugih. Dok Hazlit smatra da je saosjećanje osnovna ljudska karakteristika, Šeli smatra da ono mora da se njeguje i razvija kako bi čovjek bio moralno dobar. Sam termin 'saosjećanje' takođe se pojavljuje sa predvidivom učestalošću u prikazima viktorijanske proze, ali i u samim romanima, a uspjeh određenog djela mjerio se kvalitetom saosjećanja sa nekim od likova.

Saosjećanje kao krajnji domet izazvan čitanjem viktorijanskog romana je upravo ono što Suzan Kin prepoznaje kao problem, jer poslije emocije saosjećanja izgleda da ne postoji nikakva druga emocija, odnosno, bolje rečeno, specifična akcija u realnom svijetu koja bi bila društveno korisna.

Na kraju viktorijanskog perioda, baš kad su moderni koncepti počeli da se pojavljuju u njemačkoj estetici i psihologiji, nekoliko uticajnih autora revidirali su dotadašnju terminologiju vezanu za empatiju, i na taj način zaobišli vezu između senzibilitnosti i empatije. Autorka tvrdi da se zbog ove promjene u načinu percepcije emotivne osnove moralnog sentimentalizma nikad nisu oporavile, već je empatija počela da gubi bitku sa narastajućim otuđenjem dvadesetog vijeka. Osim Vernon Li (Lee), engleske spisateljice koja detaljno iznosi koncept empatije pred širu čitalačku publiku, pisci i pjesnici s početka dva-

desetog vijeka negirali su, ili barem zaobilazili empatiju kao važan sastojak književnog djela. Kin ovdje navodi primjer Bertolta Brehta, koji je želio da gledaoci drame iskuse emotivnu distancu, odnosno razumijevanje nasuprot empatiji, i na taj način stvori novu vrstu dualizma misli i osjećaja. Naslijeđe Brehtove anti-empatičke estetike ostavilo je tragove u neomarksističkoj postkolonijalnoj teoriji i kritici, koja diskredituje empatiju iz razloga što je povezuje sa univerzalnim, a u isto vrijeme sagledava nemogućnost univerzalnih emocija. S druge strane, T. S. Eliot poštuje empatičke veze između pjesnika i čitalaca, a njih je zapazio kod metafizičkih pjesnika, te smatra da su kasniji pjesnici, posebno romantičari, nazadovali kad je u pitanju empatija, što se u narednim periodima odražava na predavanje književnosti u akademskim krugovima kroz forsiranje praktične kritike i nove kritike.

Sudbina empatije je ipak drugačija kad se na nju gleda iz ugla romana. Autorka navodi primjer Suzan Klark (Suzanne Clark), koja tvrdi da je promjena u modi dobila formu polne podjele, pošto se smatra da su autorke po prirodi romantičnije i sentimentalnije. Podjela se takođe odnosi na razdvajanje tzv. visokoliterarnog modernističkog romana od opšteprihvaćenog oblika proze koja zahtijeva empatičko iščitavanje. To ne znači da je modernistička eksperimentalna proza zaobišla empatiju, tvrdi Suzan Kin, već da je upravo empatija jedan od elemenata koji su bili odbačeni kao zastarjele konvencije prethodnih perioda. Kin dodaje da modernistička reakcija protiv empatije i saosjećanja ipak nije uspjela da eliminiše empatiju iz romana kao dio kompozicije ili cilja, bar ne među piscima, jer su pisci i dalje smatrali da je empatija neophodna za njihov odnos sa djelima i čitaocima.

Važan razlog ustrajavanja empatije u književnosti ogleda se u činjenici da se prosječno obrazovana čitalačka publika uglavnom sastoji od žena. Broj žena koje čitaju i

pišu književna djela rastao je tokom dvadesetog vijeka iz razloga što su žene dobile otvoreniji pristup obrazovnim sistemima, što im je, nadalje, omogućilo otvaranje dijaloga vezanog za knjige i njihov uticaj. Kin povezuje čitalačke trendove prošlog vijeka sa trendovima prisutnim početkom dvadesetprvog vijeka, zaključujući da je knjiga u isto vrijeme konzumerski proizvod, predmet izučavanja i sredstvo ličnog usavršavanja. Autorka se u isto vrijeme pita da li roman ipak gubi svoju povlašćenu poziciju, i povlači paralelu između akademskog iščitavanja romana i čitanja iz užitka, izražavajući mišljenje da čitanje romana bez empatičkog uranjanja u knjigu nije dovoljno blagotvorno ni efikasno. Ovu tezu podržava i književni teoretičar Robert Skols (Scholes), koji smatra da je izuzetno važno uvjeriti čitaoce, posebno profesore književnosti, da treba da predaju književnost na takav način da čitaoci, odnosno studenti, povezuju zadate tekstove sa stvarnim životom i potencijalnim akcijama, jer čitanje romana može da odgovori na goruća društvena i etička pitanja. U cilju da se dopre do što šireg kruga čitalačke publike, Kin predlaže strategije regrutovanja čitalaca na načine koji su karakteristični za savremeno doba u kome živimo, a koji podrazumijevaju intenziviranje propagande kroz senzacionalizam.

U narednom dijelu knjige, oslanjajući se na vodećeg kritičara romana Vejna Buta (Wayne Booth), autorka obrađuje reakcije čitalaca na književna djela, odnosno vrstu i stepen čitalačke empatije. Prikupljena svjedočanstva čitalaca opisana su kao 'anegdotski dokazi', koji se nadalje upoređuju sa nekoliko empirijskih studija čitanja, posebno onih koje se tiču empatije i posljedične promjene stavova čitalaca prema osobama za koje se smatra da su fundamentalno različiti *drugi*. Iz odgovora na pitanja poput *da li vas je nekad neki roman naveo da nešto učinite, da djelujete?* autorka sabire više od petnaest radnih hipoteza o kvalitetama romana koji pobuđuju uo-

sjećanje kod čitalaca, odnosno hipoteza koje pretenduju da daju doprinos radnoj teoriji narativne empatije. Uz to što nastoji da identifikuje i ispita narativne tehnike koje mogu da pobude empatične odgovore, navedeni projekat se po svojoj suštini, odnosno naglasku na osjećanja čitalaca, udaljava od čisto tekstualnog fokusa nove kritike i dobrog dijela naratologije. Osim uticaja Vejna Buta, Kin takođe naglašava značaj ideja Lujze Rosenblat (Louise Rosenblatt) i retoričke kritike Čikaške škole.

Uočavajući da se kroz odgovore na pitanja čitaoci podjednako poistovjećuju sa ljudskim i neljudskim, živim i neživim bićima, Suzan Kin opravdava pretpostavku da empatija prema fiktivnim likovima književnog djela zahtijeva samo minimalne elemente identiteta, situacije i osjećanja, a ne neophodno složenu ili realističnu karakterizaciju lika. Ova tvrdnja takođe predstavlja jednu od hipoteza koje autorka navodi u dodatku na kraju knjige, a koje se odnose na moguće pravce u istraživanju nedovoljno obrađene oblasti narativne empatije. Neke od ostalih hipoteza odnose se na prevazilaženje razlika između likova i čitalaca i spontanu empatiju kao elemente poistovjećivanja, na uticaj protoka vremena na empatiju, moguće nesrazmjernosti autorskog plana i formiranih likova, kao i uticaj empatije na ekstenziju sopstva. Kin se takođe osvrće i na otpor prema empatiji podstaknut akademskim načinima analize koje zagovaraju formalizam i kritičku distancu, što je samo po sebi paradoksalno, jer autorkin projekat otkriva da književni profesionalci i predavači često kriju svoje strastvene čitalačke navike od onih kojima prenose kritičko-teorijska znanja. Kin opaža ironiju kao jedan od načina zaobilaznja empatije, ali i ironiju s kojom se književni profesionalci osvrću na visoko popularna empatička djela poput romana *Mostovi okruga Medison*, po kom je snimljen istoimeni film. Knjige poput ove donedavno su bile ponižavane na univerzitetima, što autorka odlučno osuđuje, jer misli da

diskreditovanje popularnih, pa čak i loše napisanih djela, predstavlja kontraproduktivnu strategiju u vremenu kad se ionako nedovoljno čita.

Odnos empatičkog potencijala književnog djela i njegove popularnosti više se obrađuje u poglavlju „Empatija na tržištu“, gdje autorka pokušava da pronađe vezu između nivoa empatičnosti romana, broja prodanih primjeraka i činjenice da žene čine veći dio čitalačke publike. Razmatrajući ova pitanja, Kin raspravlja o rodu kao o konstitutivnom elementu prosječno obrazovane čitalačke publike.

Pošto se danas uspjeh knjige na tržištu uglavnom veže za djela niske književnoumjetničke vrijednosti, zbog čega neka djela vrijedna pažnje rijetko dopijevaju na spiskove lektire i literature, Kin podsjeća da su u prošlosti mnogi popularni, manje ozbiljni tekstovi, poput djela Čarlsa Dikensa, vremenom postali čvrsto utemeljena kanonska djela. Pominjući i fenomen filmske adaptacije poznatih klasika, ili romana ovjenčanih značajnim nagradama, Kin zastupa mišljenje da na tržištu bolje prolaze oni romani koji izazivaju empatična osjećanja iz razloga što empatičke čitalačke navike predstavljaju jedan od ključnih elemenata samopredstave prosječno obrazovanih čitalaca. Ovu tezu primijenila je na romane koje studenti čitaju ili kao obavezno štivo ili u slobodno vrijeme, i zaključila da se romani generalno svrstavaju u dvije grubo skicirane grupe, odnosno romane koji pobuđuju osjećanje empatije i one koji to ne uspijevaju. Po priznanju studenata, prva skupina romana utiče na njihovo ponašanje, i ima potencijal da izazove reakcije koje vode društvenom angažmanu kakav zagovara Suzan Kin. Međutim, ona primjećuje da potencijalni angažman ne prevazilazi granice zajednice u kojoj studenti žive, ili granice njihovog porodičnog kruga, iako likovi romana potiču iz potpuno različitih kultura. Druga skupina romana obuhvaća djela poput Rušdijevog romana *Satanski stihovi*, koji nije uspio da promjeni mišlje-

nje grupe danskih studenata o imigranti-ma, a kao razlozi navode se učestala upotreba fantazmagorije, dekorativni prozni stil, ironija i nerealne konvencije. Razmatrajući ovakve reakcije, Kin pretpostavlja da, za razliku od eksperimentalne, teže čitljive proze, realistični romani o teškom društvenom životu pobuđuju više empatije, čime se dodatno postavlja pitanje žanrovske uslovljenosti empatičke veze između čitalaca i djela. Ovdje Kin naglašava da ne postoje studije koje se bave istraživanjem relacije između empatije i žanra, iako za to postoji prijeka potreba, sudeći po reakcijama čitalaca u virtuelnim bibliotekama i na forumima.

U vezi sa čitalačkim navikama, Kin se s posebnom pažnjom dotiče pitanja rodni razlika, tvrdeći da žene čine oko 70% svih kupaca knjiga u Sjedinjenim Državama i Evropi, i da je u posljednje vrijeme primjetna tendencija smanjenja stope čitanosti kod muškog dijela populacije. Ova činjenica, primjenjiva na situaciju početkom 21. vijeka, uveliko utiče na tržište, koje zauzvrat nastoji da zadovolji empatičke potrebe žene. Kao glavnu ilustraciju sve jače povezanosti potrebe za empatijom i tržišta knjiga, autorka navodi čitalačku grupu Opre Vinfri, koja se u 'ozbiljnim' akademskim krugovima nerijetko diskredituje iako se unutar nje kontinuirano provode kompleksne i sveobuhvatane analize književnih djela, bez obzira na to da li se radi o intelektualno zahtjevnom ili laganom zabavnom štivu. Ono što povezuje obrađeni materijal je polazna pretpostavka o mogućnosti univerzalnih osjećanja. Iako je popularno viđenje u skladu sa stavovima mnogih psihologa kad je u pitanju ljudska emocija, postoje narastajuće tendencije osporavanja pojma univerzalne emocije kao kulturnog konstrukta, što utiče na polaznu postavku o zajedničkim emocijama, i izaziva članove čitalačke grupe da se izjašnjavaju o pitanju značaja, priznavanja i/ili prevazilaženja kulturnih razlika. U ovom kontekstu, Opra Vinfri preuzima obrazov-

nu ulogu putem koje podstiče preuzimanje različitih uloga u procesu iščitavanja, kao i izražavanje mišljenja i primjenu životnih lekcija iz romana na realni život posmatrača. Kin smatra da se Oprinim aktivnostima promovisanja proznih djela kroz diskusiju i analizu stvaraju uslovi koji dokazuju empatičko razumijevanje drugih, kao i uslovi za eventualne akcije unutar društvene zajednice. Kin takođe primjećuje da, za razliku od Harolda Bluma, koji tvrdi da su zadovoljstva čitanja više sebična nego društveno usmjerena, Opra Vinfri uspijeva da angažuje veliki broj čitalaca koji su voljni ne samo da čitaju roman, nego i da o njemu naširoko diskutuju. Ti čitaoci, dodaje autorka pred uvod u peto poglavlje, možda su upravo oni koje Blum ima na umu dok govori o čitaocima, s tim što oni u kontekstu čitalačke grupe pokazuju izražen apetit za narativnu empatiju, posebno na tržištu, odnosno onda kada kupe i čitaju romane koji im dozvoljavaju da uosjećaju sa tekstom. Problem koji Kin prepoznaje u ovom slučaju je psihološka reakcija poznata kao difuzija odgovornosti, odnosno pretpostavka pojedinca da nije potrebno da preuzima odgovornost pošto je dio velike grupe, odnosno mase.

Čitalačka empatija povlači za sobom i empatiju autora književnog djela, koja podrazumijeva namjere pisaca i njihove odluke u vezi sa vještinom zanata i sadržajem. Kin naglašava da savremeni romanopisci često povezuju prozu sa empatijom u svojim komentarima o kreativnosti i efektima čitanja romana. Pisci prilaze izrazu empatije iz različitih uglova, i njihova obrada empatije može da se kreće od moralne podrške do subverzivne dekonstrukcije. Poglavlje knjige o autorskoj empatiji nastoji da mapira mnoštvo tehnika i stavova utjelovljenih u savremenim verzijama empatije u proznim književnim djelima.

Kin kao paradigmu značajne autorske empatije navodi primjer romana Margaret Atvud (Atwood), *Služavkina priča*, u kom autorka, i pored distancirajućih postmo-

dernističkih tehnika koje destabilizuju temelje njenog fiktivnog svijeta, uspijeva da pobudi snažne empatičke reakcije. Kin takođe navodi neke od romana koji pojam i kvalitet empatije ne obrađuju na afirmativan način, pa empatija postaje pogubna za glavne likove. Empatija se, takođe, različito tretira u istorijskom romanu i naučnoj fantastici, od kojih se prvi žanr više oslanja na empatičke relacije, dok drugi nerijetko prikazuje glavne likove kao strateške em-pate, odnosno hladne i proračunate kiborg likove kojima nedostaje empatije. Naglašavajući da u žanrovskoj podjeli ne postoji stroga dihotomija, Kin se više okreće na razmišljanja samih autora i citira Sju Monk Kid (Sue Monk Kidd), autorku bestselera *Tajni život pčela* (2002), koja otkriva svoje krajnje namjere uticanja na um čitalaca, jer osim što nastoji da igra prosvjetiteljsku ulogu, ona još više želi da „usplahiri njihova srca“, odnosno želi da njene riječi „otvore portal kroz koji će čitaoci moći da napuste sopstvo, migriraju prema nekom drugom ljudskom nebu i vrata se otvoreni prema drugosti.“

Uloga pisca u razvijanju empatičnosti je nezanemariva, posebno ako se uzmu u obzir studije u kojima je dokazano da su oni obično empatičniji od prosječnih ljudi jer je empatija ugrađena u njihov kreativni proces. Na osnovu postojećih istraživanja, Suzan Kin smatra da kroz razvijanje kreativne vještine romanopisci zaista mogu da osjete poboljšanja u razumijevanju drugih u stvarnom svijetu, i to iz razloga što često kreiraju fiktivne likove koji se u mnogo čemu razlikuju od njih samih.

Dotičući profil kreativnog pisca, Kin upućuje čitaoce na istraživanje psihologije Merdžori Tejlor (Marjorie Taylor) u kom se povlače paralele između dječije igre s imaginarnim prijateljima i kasnijim stvaranjem likova prilikom pisanja romana. Tejlor takođe otkriva da pisci kao grupa postižu bolje rezultate na skali empatije, što podrazumijeva njihove izraženije inklinacije prema fantazijama, uosjećanju, isku-

stvima ličnih pometnji u slučaju patnje drugih i veću mogućnost mijenjanja uglova gledanja. Romanopisci takođe osvajaju više bodova na skali disocijacije, odnosno mogućnosti separacije mentalnih procesa od svjesnosti, što se događa u vrijeme intenzivnih sanjarenja, ukoliko se ne radi o patološkim oblicima. U slučaju normalne, stvaralačke disocijacije, romanopisci se ugodno osjećaju u imaginarnom svijetu svojih likova i fantazija. Kin ovoj postavci dodaje i probleme projekcije piščevog bića u imaginarne likove, kao i manipulatorsku prirodu kreativnih pisaca. Ona takođe razlikuje empatičku tačnost, odnosno situaciju gdje nema lažnih emocija, i empatičku netačnost, koja onemogućava susret čitalaca i djela, iako je često nenamjerna. Kin ovdje naglašava važnost autorskog komentara, čiji zadatak bi bio da vodi čitaoce kroz određeno djelo.

Na kraju poglavlja autorka navodi primjer romana *Possessing the Secret of Joy*, autorke Alis Voker (Alice Walker), koji je usmjeren protiv genitalnog sakaćenja žena, i to ne samo kroz tekst, nego je uspio da utiče na povećanje svjesnosti i aktivnosti nekih svjetskih organizacija kada je u pitanju ovaj problem.

S namjerom da ponudi što obuhvatniju sliku narativnog uosjećanja i njegovog položaja u savremenom društvu, Kin u posljednjem poglavlju donosi teorijski zasnovan pregled najnegativnijih reprezentacija empatije, pokušavajući da objasni i prodiskutuje nepovjerenje koje empatiju diskredituje u akademskim krugovima, i to uglavnom zbog nedovoljne istraženosti. Predrasude prema empatiji kao pokušaju univerzalizacije ljudskih osjećanja prisutne su kod određenog broja postkolonijalnih i feminističkih teoretičara i teoretičarki, koji se zalažu za priznavanje i vidljivost različitosti. Pretpostavka da univerzalizacija osjećanja ukida drugost i različitost baca negativno svjetlo na empatiju kao tipičnu manifestaciju arogancije Zapada, koja se u društvenom kontekstu povezuje

sa globalnim kapitalizmom i njegovim žrtvama. Kin primjećuje da sadašnji otpor humanističkih i društvenih nauka prema empirijskim disciplinama poput psihologije postoji zbog negativne konotacije koja povezuje pojam empatije s pojmom univerzalnih ljudskih osjećanja. U nastavku poglavlja, autorka se osvrće na relevantne poruke dva savremena romana, *Parable of the Sower* (1993) Oktavije Batler (Octavia Butler) i *Anil's Ghost* (2000) Majkla Ondačija (Michael Ondaatje), razrađujući već dotaknute, oprečne teme kao što su odnos empatije prema altruizmu i građenju društva; opasnosti empatije kroz hiperempatiju i koncepte tzv. lažne empatije i neuspjele empatije; trivijalizacija empatije i povratak empatije u domen estetike. Kin u oba romana uočava opreznost s kojom autori pristupaju empatiji kao ranije definisanom jezgru romana, odnosno empatičkom impulsu, prije nego što detaljno utvrde uzročno-posljedične veze u tkivu romana. Kako kod Batlerove altruističko djelovanje nudi prevazilaženje nepovjerenja i mogućnost povezivanja sa utopijskom zajednicom, a kod Ondačija košta mnoge živote, pisci u oba romana predlažu oprez u vezi sa pitanjem povjerenja, kao i korisnosti univerzalnih ljudskih emocija.

Dotičući se pojma različitosti kroz osvrt na postkolonijalnu književnost, Kin izjavljuje da se u postkolonijalnom svijetu pisanje romana smatra fenomenom dvadesetog vijeka, pitajući se da li usvajanje romana kao forme narativnog izraza uvozi nedavna očekivanja Zapada kada je u pitanju empatija i poistovjećivanje s likovima, i može li postkolonijalni roman da udomi narativna prisjećanja na razumijevanja empatije u kulturama koje su prethodile kolonijalnim i postkolonijalnim razdobljima. Autorka slijedi mišljenje Ihab Hasana (Hassan), teoretičara postkolonijalnosti i postmodernizma, koji naglašava neke od posljedica isticanja drugosti na štetu istosti, među kojima se nalazi i mogućnost gušenja empatije prema drugom, čija različi-

tost može da predstavi barijeru u društvenoj interakciji. Hasan smatra da je razumijevanje drugog i drugih kultura moguće jedino ako se prevaziđu ograničenja sopstva i kultura kojima pripadamo.

Jedna od važnih ilustracija šestog poglavlja je i slučaj Azar Nafisi, profesorke književnosti iranskog porijekla, koja je svoja predavanja organizovala oko pretpostavke da empatija ima centralnu poziciju u romanu. Kin smatra da je Nafisi jedna od mnogih koji, i pored predavačkog entuzijazma, ispoljavaju strah za budućnost romana i njegovu ulogu u društvenom životu, ali da je strahovanje možda neopravdano jer nivo empatičnosti u romanu ne zavisi toliko od samog teksta koliko od čitalaca i njihovog učitavanja empatije.

Autorka na kraju poglavlja ne daje konačni sud o vezi između empatije i altruizma, odnosno ne odgovara decidno na pitanja kolika je povezanost između čitanja romana i društvenog djelovanja, ali definiše potrebu za analiziranjem života čitalaca, prije i poslije čitanja, i predlaže osnivanje longitudinalnih studija koje bi mogle da prate i predstave kumulativne efekte čitanja, pri čemu bi se posebna pažnja poklanjala onim romanima za koje se utvrdi da podstiču djelovanje u realnom svijetu. Susan Kin smatra da bi u jednom ovakvom projektu trebalo voditi računa o opasnostima iznuđivanja rezultata u kratkom vremenskom periodu kako bi se izbjeglo postavljanje prevelikog tereta na pleća empatije i romana.

tbijelic@hotmail.com